

Raimond Valgre noorem vend – kes ta siis oli?

Kuno-Enn Valgre
(30.05.1918–02.03.1987)

Valdur Ohmann

Enn Valgre. Foto tagaküljel kirje: „Meie Enn 21.02.1969”. Foto: Helmi Kanguri erakogu

Raimond Valgre elukäik ja saatuse jõudis Jaak Ojakääru kirja panduna mullu raamatukaante vahele. Sealt leiab üht-teist Raimond Valgre ja tema noorema venna Kuno-Enn Valgre suhetest noorusajal, kuid ei midagi viimase saatusest sõja ajal ja hiljemgi.¹ Raamat kergitab pisut katet ka noorema venna muusikalistelt võimetelt. Selles on ära toodud Enn Valgre pihtimus: „Kunagi ma tahtsin viiulit õppida (nagu Raimondki – J. O.), aga mul ei olnud püsivust. Kui te mäletate, siis Jüri Roosaare oli kunagi „Estonias” mingi suur tege lane, aga ta löödi maha kusagil taksopeatuses. No see mängis viiulit hästi ja siis ta käis igal suvel meil ja ma sain tema viiulit proovida. Ma sain „Ema südant” mängida ja siis ma ütlesin mutile, et osta mulle ka, aga nad, kurat ei ostnud. Ma ei tea, mispärast – kiusteks või? Võib-olla oleks minust ka viiuldaja saanud. Kuulmist mul oli...”² Arvatavasti tuleb siit välja lugeda tagantjäreletarkust ja kahtlemata kadedustki vanema venna edu üle.

Käesoleva loo kirjapaneku ärgitavaks teguriks on tänavu taaskord nähtud ja paraku segadust tekitav Mati Põldre film „Need

vanad armastuskirjad”, kust jääb mulje, et nooremast vennast oli saanud metsavend. Filmis on stseen, kus Raimond naaseb punavägede koosseisus koju ja külastab ema. Mööda metsarada sammub, seljakott seljas, kodu poole ka noorem vend Enn. Kodus sõnab noorem vend sarkastiliselt vanemale vennale: „Kas Sina, Raimond, oled siis nüüd ka meie „vabastaja”?”³ Just viimane seik pani mõtisklema, kas Valgre-nimeline metsavend ikka eksisteeris. Aastal 1992, mil film valmis, polnud seda võimalik kontrollida. NKVD arhiivimaterjalid polnud veel avalikku arhiivi jõudnud, teave metsavendadest ja vastupanuliikumisest oli vähene. Nüüd, pea kakskümmend aastat hiljem, võime arhiividokumentidele tuginedes tõdeda, et Valgre-nimelist metsavenda ei eksisteerinud.

Ent kuidas oli tegelikult? Raamatu „Polii tilised arreteerimised Eestis 1940–1988” 3. köites leidub meid huvitavale Valgre nimele kaks vastet. Esimene räägib Valgrest, kes oli arreteeritud, viibis Norilskis ja oli helilooja R. Valgre vend. Andmed saadud L. Kadalipult. Teine kirje samal lehel mõni

¹ Valter Ojakäär teadis küll faktist, et Enn Valgre oli olnud Saksa sõjaväes, ja üht-teist ka tema hilisemast elust, kuid sõjaaegne Rootsi põgenemise katse oli temalegi teadmata. – Autori telefonivestlus Valter Ojakääruga 15.03.2011.

² J. Ojakäär. Raimond Valgre legend. Tallinn, 2010, lk. 16–18.

³ M. Põldre (režissöör). Need vanad armastuskirjad. Freya Film, 1992.

rida allpool edastab andmeid Enn Johannese p. Valgrest, sündinud 1918 Paides, arreteeritud 18.11.1944 Tallinn-Nõmmel Kaevu t. 8–2.⁴ Eelmainitud segadused ärgitasid uurima, kes oli siis õigupoolest Raimond Valgre vend ja miks ta sattus Nõukogude võimu hammasraste vahele?

Poliitilistel põhjustel süüdimõistetute operatiiv-teatmekartoteegi kaardil on kirjas, et Enn Valgre oli parteitu, töötas arreteerimise hetkel 18.11.1944 ehitustrusti nr. 1 ametnikuna, täpsemalt selle organisatsiooni varustusagendina. Arreteeriti kontrrevolutsioonilise tegevuse eest §58-1a alusel ja paigutati pärast eeluurimist Patarei vanglas ENSV NKVD vanglasse nr. 2 (Ülemiste ehk Lasnamäe vangla).⁵ Üllataval kombel pole Riigiarhiivis hoiul olev uurimistoimik jõudnud laiemasse avalikku käibesse. Seda pole rohkem kasutatud kui Memento represse-

ritute nimekirjade koostamisel. Ometi leiab sealt üsnagi hämmastavaid ja huvipakkuvaid fakte Raimond Valgre noorema venna käekäigust sõja ajal. Mingil määral on see sarnane Punaarmees Raimondit painavate pidevate tervisehädadega. Ka Enn Valgre oli Saksa armees tervisehäiretega kimpus. Sellele lisandus ilmsesti sõdurielu frustratsioon, mis päädis katsega enesevigastuste abil armeest pääseda. Ent tervishädad likvideeriti arstide poolt ja mees kuulutati ikka taas ja taas rivi-teenistuskõlblikuks.

Kõige ehedamalt annab Enn Valgre sõja-aegse käekäigu edasi ülekuulamisprotokoll, mis dateeritud juba kuupäevaga 11. november 1944.⁶

Alljärgnevalt Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi ülekuulamise protokoll süüaluse Enn Johannese p. Valgre tunnistusest:⁷

„Küsimus: Mis ajal Teie astusite vabatahtlikuna saksa sõjaväkke ja kaua Teie teenisite sõjaväes?

Vastus: Mina astusin vabatahtlikuna saksa sõjaväkke 15. oktoobril 1941. a. ning mind määrati Eesti Julgestusgruppi reamehena, kus teenisin kuni 1944. a. märtsikuuni.

Küsimus: Kus frondi osades Teie väeosa võttis lahingutest osa ja missugused ülesanded olid Teie väeosadel?

Vastus: Algul kaks kuud pidas meie kompanii raudtee ja ladude valvet partisanide vastu, siis mina haigestusin kopsupõletikku ja olin haiglas kaks kuud. Peale tervenemist mind määrati sama väe-ossa, mille ülesandeks oli ladude valvamine. Kuu aega olin saksa väeosa juures ja siis haigestusin plekilisse soojatõppe ning lamasin haiglas viis kuud. Peale paranemist määrati mind tagasi eesti julgestusgrupi juure, kus pidasime laske- ja lõhkeaineladude valvet Leningradi oblastis Ussaki küla juures. Seal teenisin umbes neli kuud ja jaanuari kuul 1943. a. läksin Tartu haigla, kus tehti minule veresoonte operatsioon. Haiglas ja puhkusel olin kuni maikuu lõpuni 1943. a. ja siis saadeti mind Narva tagavara pataljoni, kus tegime igasuguseid juhuslikke töid. Tagavara pataljonis olin kuni juuli kuuni 1943. a. ja siis tegin omale jalgadele põletishaavu, mille tagajärjel saadeti mind Tartu haigla. Haiglas avastati, et põletishaavad olid minu oma tehtud ja sellepärast määrati mind üheks kuuks karistuskompaniisse Pihkva lähedusse. Karistuskompaniis olin ligemale kuu aega ja siis külsid minu jalad ära ja mind saadeti Riiga haigla. Riias haiglas olin 12. märtsini 1944. a., kus mind määrati Narva frondile, kuid mina Narva ei läinud, vaid sõitsin Tallinna. Tallinna jõudes otsustasin mitte frondile minna, vaid sõita ära Rootsi. 30. märtsil 1944. a. ühes 14 inimesega tahtsime sõita Loksalt

⁴ Nõukogude okupatsioonivõimude poliitilised arreteerimised Eestis. 3. köide. Koostanud L. Õispuu. Tallinn, 2005, lk. 791.

⁵ ERAF, f.130SM, n. 2, s. 2. – Poliitilistel põhjustel süüdimõistetute operatiiv-teatmekartoteek. – Valgre, Enn Johannese p. kartoteegikaart.

⁶ Mil moel esimene ülekuulamine sai toimuda enne arreteerimist 18. novembril, jääbki vist küsimuseks. Ilmest võttis nädalapäevad aega, enne kui arreteerimismäärus, mis dateeritud 2. novembri kuupäevaga, jõudis riikliku julgeoleku rahvakomissari Boris Kummi ja NKVD vägede sõjaväeprokuröri lauale kinnitamiseks ja sanktsioneerimiseks.

⁷ ERAF, f. 129SM, n. 1, s. 6757, l. 18–19.

1. Фам. <i>Валгре</i>	Орган <i>КМБ</i>
2. Имя <i>Эни</i>	кем арестован <i>Эсир</i>
3. Отч. <i>Юганнесовна</i>	без сокращений
4. Год рожд. <i>1918</i>	Отдел <i>2</i>
5. Место рожд. <i>Эсир</i>	
6. Адрес <i>г. Таллин, Фридрихс-ул. Касву 8-2</i>	№№ дел <i>1801</i>
7. Проф. (спец.) <i>гильмовник</i>	Арх. <i>1834</i>
8. Место работы, долж. <i>в ссир расстреляна №1</i>	Сл. <i>6757</i>
<i>агентка</i>	Арх.
9. Парт. <i>8/1</i>	Дакто <i>23-57495</i>
10. Нац. <i>эстонка</i>	Форм. <i>1 4206</i>
Гражд. <i>ссир</i>	
12. Арестован <i>18 - ноября 1944 г.</i>	
13. Характер преступления <i>К/Р</i>	
14. Стет УК <i>58-1а</i>	
15. Карточка заполнена <i>в тюрьме №2 им. Эсир, Таллин</i>	
<i>указать назван. тюрьмы, КПЗ, лагеря, колонии</i>	
<i>20 - июля 1944 г.</i>	
<i>Таллин</i>	
фамилия составил. карточку	
Указательный палец правой руки	

СаРК МО trükkoda, Tallinn. 628.

Julgeoleku operatiiv-
teatmekartoteegikaart
Enn Valgre sõrmejäljega
(ERAF, f. 130SM, n. 2, s. 2)

Rootsi, kuid merel võeti meid saksa vahilaevade poolt kinni ja toodi Tallinna tagasi, kus viidi meid SD poliitilisse politseisse.⁸

Küsimus: Missugused ülesanded olid Teil 1941. a., kui Teie eesti julgestusgruppi teenistusse astusite?

Vastus: Julgestusgruppi astudes, saadeti meid Volossovosse, kus tehti meile rivi õppust 2 nädalat ja peale seda saadeti mind valveteenistusse diversantide ja partisaanide vastu.

Küsimus: Teie teenistusajal eesti julgestusgrupis valvepidamisel raudteel ja sõjamoona ladude juures tuli Teil lahinguid pidada partisaanidega?

Vastus: Minu teenistusajal eesti julgestusgrupis valvepidamisel raudteel ja sõjamoona ladude juures ei olnud meil lahinguid partisaanidega.

Küsimus: Millal ja kes peale Teie tahtsid veel sõita Rootsi?

Vastus: Mina tahtsin sõita Rootsi 30. märtsil 1944. a. Minuga ühes tahtsid sõita veel peale minu 13 inimest naisi, lapsi ja mehi. Kõiki inimesi ma ei tea, neid isikuid, kes tahtsid Rootsi sõita, kuid mäletan kedagi Kulli-nimelist, keda hüüti direktoriks. Siis oli veel sõjaväelasi ja mobilisatsiooni alla kuuluvaid isikuid, kellede nimesid ma ei tea, kuid kui neid isikuid ma kohtaks, siis tunneks ma neid kindlasti ära. Paadi omanik, kes meid pidi üle Soome lahe Rootsi viima, oli keegi Pisi-nimeline, kes sakslaste poolt sai maha lastud.

Ülekuulamise protokoll on minu sõnade järgi õieti kirjutatud ja minu poolt läbi loetud.

E. Valgre /allkiri/

Ülekuulamise viis läbi ENSV RJRK 2. osakonna 3. jaoskonna vanemoperatiivvolinik Truberg.”

Hilisemates ülekuulamisprotokollides täpsustati detaile, kuid põhiosas jäadi esimeste ütluste juurde. Ilmnes, et sakslased määrasid Enn Valgrele 4,5 aastat vanglakaaristust. Karistust kandis ta Tallinna Kesk-

vanglas, kust vabanes 20. septembril 1944, kui Punaarmee pealetungi ajal puhkes vanglas korralagedus. Teda ja veel umbes 20 inimest lasi ebaseaduslikult ja salaja tagaukse kaudu välja üks eestlasest valvur.⁹

⁸ Andmed kattuvad ka saksaagsete dokumentide põhjal. Enn Valgre esineb Saksa okupatsiooni aegses Eesti julgeolekupolitsei säilitatud Tallinna Töö- ja Kasvatustsüagri komandandi 12. aprilli 1944. a. ettekandes B IV osakonna juhatajale kui isik, keda 2. aprillil 1944. a. paigutati Tallinna Töö- ja Kasvatustsüagrisse. – ERA, f. R-64, n. 1, s. 209, l. 341–342; ERA, f. R-64, n. 1, s. 79, l. 133.

⁹ ERAF, f. 129SM, n. 1, s. 6757. l. 21p.

Julgeoleku koostatud kartoteegikaardilt on nähtav, nagu eespool juba kirjas, et pärast kohtuotsust 29.05.1945 viidi Enn Valgre Patarei vanglast vanglasse nr. 2, ilmselt Lasnamäe tapivanglasse. Sealt läks teekond NSVL NKVD Norilski laagrisse asukohaga Molotovski jaamas. Enn Valgre vabanes tööpäevade arvelt Norillagist 08.12.1952.

Juhus viis siinkirjutaja aga ootamatult neile Enn Valgre jälgedele, mis jäänud pärast tema vabastamist kinnipidamiskohast. Ajakirjale Tuna kaastööd teinud Anne Lange isa oli Nõmme turul 1960-ndatel aastatel Enn Valgre tööandja. Anne Langele meenus lapsepõlvest, et ETKVL-i Nõmme osakonna kontorit, väikest puumaja Nõmme turul kutsuti omavahel Villa Hortensiaks. Seal oli sisseehitatud pliit, millega ruumi köeti. Pärast tööd käis aga pliidi soemüüri taga üsna vilgas Lutsu-tagahoovilik seltsielu. Seal oli ka nari, kus magada. Lapsepõlvest on Anne Langele meelde jäänud arvuti Felix¹⁰ isa töölaual, pitskardinatega töötuba ja pliidilt alatasa tõusnud hõrgud söögilõhnad. Vestlusest Anne Lange ema Leida Langeda ilmnes, et Enn Valgre oli nende juureski sage külaline. Vähemasti kord kuus astus Enn Valgre nende juurest läbi, oli mõnus vestluskaaslane. Leida Lange ei olnud samuti midagi kuulnud metsavend Enn Valgrest, küll aga teadis ta tema stalinismiaegsest vangistusest ning hilisemast tööst Nõmme turul, kus ta oli transporditöoline. Enn olnud tore mees, kes oli küll napsulembene, kuid hoolis väga oma emast Lindast. Leida Lange jutust selgus Enn Valgre abivalmidus. Kui oli aeg ehitada nende Nõmme kodule ümber piirdeaed, lõi Enn Valgre kõhklematult oma abistavad käed külge. Leida Langele meenus ka see, et Enn Valgre käis aeg-ajalt Raplas oma tütre külal. Enn Valgre oli nimelt jõudnud ka abieluranda, kuid kooselu purunes ja tütar jäi ema juurde ning käis Raplas koolis.¹¹

Sama vestluse käigus suunas Leida Lange

Enn Valgre NKGB uurimistoimiku kaas tähendusliku venekeelse märkga – ilma tunnistajateta. (ERAF, f. 129SM, n. 1, s. 6757)

mind täiendavate küsimustega Helmi Kanguri poole. Siinkohal jõuame küll kaude loo alguses mainitud metsavendluse juurde. Ilmnes, et Helmi Kangur oli Viljandimaa Uno Särevi¹², kuulsa Viljandimaa metsavendade salga liige oktoobrist 1944 kuni oktoobrini 1947. Viimane oli ka Enn Valgre töökaaslane Nõmme turu päevil, töötas seal peakassapidajana. Helmi Kangur lisas eespool kirjeldatud Enn Valgre iseloomuomadustele veel positiivseid jooni, nagu ausus ja usaldusväärsus – tegeldes kassaga, polnud tal kunagi kartust, et midagi võiks Enn Valgre pärast kaduma minna. Rahaküsimuses võis Enn Valgret usaldada. Ta võis inkassaatorile mõeldud kassarahad rahumeeli kotiga lauale jätta ja ruumist ära käia, kartmata, et Enn Valgre juuresolekul sellest ükski kopikas kaduma võiks minna.¹³

¹⁰ Pärast Teist maailmasõda kasutati Eestis laialdaselt Nõukogude Liidus valmistatud vändaga käsiarvutit Feliks.

¹¹ Autori vestlus Anne ja Leida Langeda leidis aset 27.02.2011 nende Nõmme kodus.

¹² Uno Särevi kohta vaata lähemalt: Elu metsavennana. Kompromissitu Uno Särev. – Kultuur ja Elu 2000, nr. 4, lk. 29–32.

¹³ Autori vestlus Helmi Kanguriga leidis aset 05.03.2011 viimase Õismäe kodus.

Nõmme, Kaevu t. 8. Koht, kus leidis aset sõjast naasnud Raimondi, tema noorema venna Ennu ja nende ema Linda Valgre kokkusaamine üle hulga aja. Samas maja korteris nr. 2 arreteeriti Enn Valgre Nõukogude julgeolekutöötajate poolt 1945. aastal.
Foto: Valdur Ohmann.

Paraku tuleb tunnistada, et Enn Valgre ausus tõi tema ellu kaasa pikad Siberi-aastad. Riikliku julgeoleku puhul võivad sagedasti ka toimikute kaaned olla kõnekad, tähtsat informatsiooni sisaldavad. Enn Valgre NKGB uurimistoimiku kaanele on punase pliiatsiga lisatud üks tähelepanuväärne märge. Venekeelne lühend – *б/св*. Lahtiseletatult on tegemist venekeelse lühendiga – *без сведений* – ilma tunnistajateta. Tõepoolest, kui hakata uurima Enn Valgre uurimistoimikust tunnistajaid, siis neid sealt ei leia. Sisuliselt pandi mees kinni iseenda tunnistuste põhjal.

Enn Valgre oli jäänud pärast Raimond Valgre surma ainsaks pere meeshingeks ning ta mitte ainult ei hoolitsenud ema eest, vaid toetas teda ka materiaalselt. Ka see hoolivus, mida rõhutasid teda tundvad isikud, on üles leitav sellest samast NKGB uurimistoimikust. Enn Valgre arreteeriti Nõmmel Kaevu t. 8–2 18. novembril 1944. Arreteerimise juures viibis ema Linda. Sellistel puhkudel kuulus täitmisele ka arreteeritu ankeet. Enn Valgre puhul on täidetud küll ema ja perest lahus elava isa lahter, kuid õdede-vendade lahter on jäänud tühjaks. Tõsi, ülekuulamiste käigus lisandusid sinna ka õde Eevi ja punaarmee-lasest venna Raimondi andmed. Paraku ei mõjunud punaarmee-lasest venna olemasolu karistust kergendava ega pehmendava asjaoluna. Nõukogude korra karistumäär osutus karmimaks Saksa okupatsioonivõimude karis-

tusest deserteerimise eest. Sakslaste antud 4,5 aastat *versus* 10 aastat vabaduskaotust Nõukogude võimu poolt määratuna.

Milline võiks olla selle üksikjuhtumi laiem kõlapind? Paradoksaalsel kombel käib ikka veel keskustelu teemadel, kas natsismi ja kommunismi kuritegusid tuleks hukka mõista võrdväärselt. Paraku kulgevad need arutelud visalt, sest kaalukausil on Saksa ning Nõukogude okupatsioon ja sellele järgnenud anneksioon. Ühe puhul on tegemist sõja kaotajate, teise puhul võitjatega. Pole vist kahtlust, kummale poole kipuvad kaaluvihid libisema, kui asutakse neid kuritegelikke süsteeme vaagima. Ent kõrvale tuleks jätta sõja skoor kui niisugune ning keskustelu keskmesse peaks jõudma inimesed, nende saatused kuritegelike süsteemide raames. Siis ühtlustuksid iseenesest ka kaalunäitajad ja kaaluvihid – ei kipuks kalduma ei ühes ega teises suunas.

Valdur Ohmann

(1958)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo erialal 1984. Riigiarhiivi kogude osakonna teatmetalituse arhivaar. Uurimissuunad: Eesti NSV siseministerium ja EKP stalinismi perioodil.